

Pikó Gábor Mózes

Vallás és vallástalanság Magyarországon

A Rákosi- és Kádár-rendszer valóságellenessége negyven évig jelentősen föllazította nálunk az ezeréves keresztény tradíciót. Az ateista hatalom megszűnése 1989-ben ezért restaurációs várakozásokat ébresztett a vallásosakban. Még volt párttagok is azt igyekeztek bizonygatni, hogy lélekben hűek maradtak egyházukhoz, így látványosan „megnőtt a forgalom a damaszkuszi úton”. Vagyis a kevésbé kompromittált ateisták bűnbánó arccal és némi önkritikával próbáltak a történelmi egyházak nyájába vegyülni, mert előző tevékenységük átvilágításától és számonkérésétől féltek. Ez az 1944-es reflex azonban nem tartott sokáig, mivel nem történt sem le-, sem elszámolás, az MDF beígért nagytakarítása elmaradt. A megindult rendszerváltozás a háttéralkuk miatt hamar megrekedt, és némi átrendeződéssel minden maradt a régiiben. Új gyarmatosítók (befektetők) becsalogatásával megismétlődött a magyar történelemben gyakori félmegoldások szégyene: a változások után minden nemcsak más, de lényegileg rosszabb is lett, mint előtte volt.

Az Állami Egyházügyi Hivatal megszűnt, viszont az egyházak nem tudtak élni szabadságukkal. Hiába kapták vissza intézményeiket vagy alapítottak újakat, az előző korszakban kompromittált vezetőik alkalmatlanok voltak az erkölcsi-szellemi megújulás vezetésére. Az egyházakban még annyi személycserére sem került sor, mint a politikában, mert az önmagát csalhatatlannak és Istentől megszenteltnek tekintő hierarchia nem tudott önkritikát gyakorolni, így mindent megtett átvilágításának akadályozására. Híveik a keresztény megbocsátás fennkölt eszméjére hivatkozva, bocsánatkérés nélkül siklottak el a problémák fölött, így a végeredménynek is tisztázatlannak és hiteltelennek kellett lennie. Ha a politikában nagyvonalúan figyelmen kívül hagyták a morális tényezőt, az az egyházban még súlyosabb hibának, sőt bűnnek minősült: nem tudott megszabadulni korábbi megkötöttségétől. Az idő pedig semmit sem oldott meg. Ennek következménye az a felemás vallásosság nálunk, amely a legjobb szándékok mellett is hatástalannak látszik társadalmi méretekben. A legtöbb ember így *sem vallásos, sem vallásellenes*, hanem közömbös, „a maga módján vallásos” vagy egyszerűen vallástalan.

Ha kiutat keresünk ebből a szerencsétlen helyzetből, figyelembe kell vennünk nemcsak a hazai előzmé-

nyeket, az újkori európai elvilágiasodás hatását, hanem a kereszténység világhoz való alkalmazkodásának többnyire negatív következményeit is, amit röviden az evangéliumtól való folyamatossá eltávolodásnak minősíthetünk. Dacára a protestáns reformációnak, a korai és későbbi zsinatok konszenzusos rendteremtésének, a kereszténységnek nem sikerült visszatalálnia a jézusi örömhírehez, így karizmatikus újjászületés, minden áldozatot vállaló profetizmus híján nem jött létre az az Istentől védett és vezetett új szövetség, amely az emberiséget magasabb szintre, ellentmondások nélküli, lelkiismeretere hallgató, büntelen közösséggé, jézusi testvériséggé emelhetne volna. Ami létrejött, az csak egy jó szándékú, de saját hatástalanságát sem értő klerikális szervezet, amely önmagát is bénítva nem képes betölteni hivatását a világ, esetünkben saját népe felé sem.

Vannak szerencsésebb országok Európában, amelyek olyan hitelsebb, össznemzeti érdeket vállaló, egységes nemzeti egyházzal egyesítik és erősítik népüket, mint pl. a lengyel katolicizmus vagy a román ortodoxia. Mi, magyarok lényegesen rosszabb történelmi örökséggel azt sem tudjuk, hogy a hagyományos vallási formák közül melyiknek van még jövője, vagy végleg a szekularizmusé-e a jövő. A válaszáért leginkább a múlthoz fordulhatunk, ezért talán időben visszafelé haladva tudnánk a legjobban megérteni a legkorábbi, sőt időtlen, tiszta kezdeteket, majd azok segítségével megtalálni a nemzeti szempontból is fontos mai megoldást. Mivel a vallás az emberrel egyidős, minden korban föllelhető erőforrás, a mai vallástalanságot nem tekinthetjük természetesenek, csak – jobb esetben – átmeneti állapotnak, korábbi tévedésekből adódó krízisnek, lelki benuultságnak és traumának, amelyet vagy egy másfajta vallásnak kell fölváltania, vagy a *keresztény tradíció egészét kell átértékelni*, és eredeti minőségét újra fölfedezni. Keresőkben ma sincs hiány, de európai összefüggésben reálisan nem lehet szó más vallásról, mint a kereszténységről, ezért elsősorban saját keresztény múltunk ellentmondásaitól kellene sürgősen megszabadulnunk az evangélium fényében.

*

A keresztény egyháztörténetnek könyvtárnyi irodalma van, amelyben el lehet veszni, de aki a lényeget kere-

si, annak elég a döntő korszakhatárokkal foglalkoznia: a konstantini fordulattal, a kelet-nyugati egyházszakadással és a protestáns hitújítással. A negyedik korszakhatár, a XX. századi szekularizáció az előbbieknél is fontosabb, hiszen nemcsak a konstantini államegyházi kor zárult le többé-kevésbé mindenütt, hanem vele együtt a társadalmi vallásosság is nem kötelező magánüggé, egyéni vállalássá lett. Továbbá fokozatosan elveszíti jelentőségét a birodalmi egyház véresen komoly dogmatikai konstrukciója. Ma már a legtöbb teológus tudja, hogy *az ortodoxiát föl kell váltania az ortopraxisnak*, a helyes vallási tapasztalatnak és gyakorlatnak. Azelőtt a legszentebb életű, de eretneknek minősített embereket máglyára küldte a hierarchia, és a legerkölcselenebb hatalmi pozíció is fölmentést kapott, a jövőben viszont csak hiteles morális tőkével fogadják majd el valakinek a vallásosságát (ld. Teréz anya, Bőjte Csaba stb.).

Ahhoz, hogy megértsük ennek az új korszaknak a követelményeit, mindekelőtt a társadalmi (hivatalos, intézményes) kereszténységnek a lényegével és ellentmondásaival kell tisztában lennünk, hogy azoktól elhatárolódjunk. Mivel politikai-hatalmi támogatással jött létre, azt is kellett szolgálnia, ami állandó erkölcsi konfliktust, akár lelkiismereti válságot is jelentett magában az egyházban. A főpapság barokk pompában élt (és él sok helyen ma is), az egyre passzívabb és öregebb tömegeket pedig liturgikus látványosságokkal próbálták befolyásolni. A hivatalos tanítást csak elfogadni, hinni lehetett, azzal dialógusba lépni, annak kérdéseket föltenni, netán kritizálni, lehetetlen volt. Tudományos tételek, filozófiai koncepciók dőlhetek meg, de a dogmák soha, így a gondolkodó, teológia iránt érdeklődő emberek vagy visszavonultak és eltitkolták magánvéleményüket, vagy a misztika irracionális világába rejtőztek, és költészettel, szimbolikával fejezték ki kódolt fölismeréseiket.

Az újkori protestantizmus kétségtelesen elnyíthatta a középkori nyugati egyház hatalmi merevségén, de annak lényegi ellentmondásait nem tudta kiküszöbölni. Az anglikanizmus, a lutheranizmus és a kálvinizmus különböző mértékben, de fönttartotta szövetségét kora államával, csak a radikálisabb népi irányzatok (baptizmus és más szabadegyházak) vállalták – az üldözés kockázatával – függetlenségüket a politikai hatalomtól. Ezek a mozgalmak azonban csupán karizma-

tikus, és nem hierarchikus vezetéssel voltak életképesek, így számtalan újabb irányzatra (szektára) szakadoztak és szakadoznak ma is. Az ortodox keleti kereszténység a liturgiában találta meg integráló és konzerváló erejét, így bár elfogadja és megáldja az adott világi hatalom kereteit, afölé emeli a liturgia sokszínű, szimbolikus, idealizált világát. A szertartások formális betartása nem kíván karizmatikus vezetést, mert a rítus éppúgy tudja önmagát magyarázni, mint a protestánsok számára a Biblia, csak lényegesen kevesebb szubjektívizmussal, a dogmatikai tradíció fényében.

Nálunk *mindhárom keresztény irányzat* váltotta egymást, de úgy, hogy egyik sem eresztett olyan mély gyökereket, hogy igazán domináns nemzeti egyházzá legyen. A honfoglalók már ismerték a görög ortodoxiát, és legalább a törzsi vezetők tisztelték a bizánci birodalom vallási képviselőit. Spirituális tekintélyüket az is jelzi, hogy az Al-Dunánál a magyarok vezéréhez kísérték a szlávokat térítő Metódot, és a vezér (talán Árpád) elbeszélgetett vele, áldását kérte, majd gazdagon megajándékozta. A X. századi törzsfők, különösen délen, maguk is görög misszionáriusokat, később püspököket kértek, templomokat építettek, miután Bizáncban megkeresztelkedtek. A császárváros fénycsillaga és a kereskedelmi-politikai kapcsolatok haszna mellett legalább két tényező segítette az ortodox misszió terjedését nálunk: Grúziától Morvaországig mindenütt nemzeti nyelvű keresztény kultúrát hozott magával, tehát nem hatott idegennek, másrészt nem erőszakkal terjesztették a patriarchális magyar társadalomban, hanem a mérvadó vezetők példája nyomán. Így a törzsi központokban épült monostorok (nemzetségi temetkezőhelyek) mellett számos falusi körtemplom jelzi a keleti rítus elterjedtségét az egész Kárpát-medencében (Öskü, Kallósd, Boldva, Gerény stb.).

A katolikus egyháztörténetírás sokáig tagadta és maig is alábecsüli a bizánci hatást a kereszténység fölvételkor, pedig István király óta a latin rítust erőszakkal kellett bevezetni, és a két rítus együttlérésére számos példa akad nemcsak 1204-ig, a tényleges kelet-nyugati egyházszakadásig, hanem Mátyásig, sőt Mohácsig is. Nem kizárt, hogy a magyar görög-katolikusok a peremvidékek ortodox nemzeti-ségei között részben ezt a hagyományt örítették meg folyamatosan. A korai magyar ortodox szerzetesség sem tűnt el nyomtalanul, hanem a pálos remeték hagyományában élt tovább. Az egyetlen magyar alapítású, késő középkori szerzetesrend létrejötté és eredeti szelleme (pl. Szentlélek- és szentkereszt-tisztelete) éppúgy megmagyarázhatatlan lenne, mint a XIII. századi

(latin) hierarchia bántó ellenszenvé és gyanakvása a pálosokkal szemben, ha eltekintünk a rend keleti („szizmatikus”) hátterétől. Közvetve még a nemzeti nyelvű protestantizmus gyors elterjedése is azzal magyarázható, hogy nálunk elemi igény volt az érthető népi vallásosságra, amelytől a latin rítus idegensége nem tett lehetővé. A 300 éves, királyi kedvezményekkel támogatott, meggazdagodott pálos rend Mohács után már nem tudta betölteni korábbi spirituális, integráló szerepét.

A három részre szakadt országban a kálvini reformáció azonosult a legjobban nemzeti ügyünkkel: Utrecht nem csökkentette az itthoni német befolyás elleni érzelmeket, a lutheranizmus (Wittenberg) ezért csupán a Felvidéken és az erdélyi szászoknál játszott fontos szerepet. Magyar szempontból csak az erdélyi unitarizmus jelentett átmeneti alternatívát a kálvinizmusnak János Zsigmond idejében. Dávid Ferenc teológiai radikalizmusa, Erdély vallási pluralizmusa és bizonyára az ortodox, óhitű szentháromságtan emléke sem kedvezett az újfajta keresztény monoteizmus terjedésének. A Habsburg-birodalomba betagozódó Magyarország gyarmati helyzete viszont erős, tudatos ellenreformációval járt együtt. A politikai (re)katolizálás pompázatos barokk külsőségekkel, társadalmi előnyökkel, feudális köztötségekkel, a keleti rítusúak uniójával és nyugati betelepítésekkel fokozatosan relatív többségre juttatta a római hitet. Sikerét bizonyára az is magyarázza, hogy a racionalis, polgári eredetű kálvinizmus puritánsága nem tudott érzelmileg annyit nyújtani, mint hivatalosan támogatott ellenfele. Ilyen előzmények után érthető, hogy nálunk a felszínes vallási többféleség nem gazdagította morális értékeinket és keresztényi elkötelezettségünket, hanem inkább *megosztottságot eredményezett*, tehát gyöngített.

*

Szekuláris átmeneti korunkban a már elkezdődött jövő súlyos kérdéseket vet föl a konstantini korszak egészének megítélésével kapcsolatosan. Még ha találkoznunk is ezután a népi és társadalmi vallásosság csökkenő hatásával, pontosan kell tudnunk, miért nem vihető tovább, és milyen forma válthatja föl, milyen tartalommal. Mivel az utóbbi határozza meg az előbbi, abból kell kiindulnunk, hogy a kereszténység lényegileg több és más, mint amilyen az államegyház intézményrendszere és ideológiája (volt). A világban urasan berendezkedő papságtól eltérően a korai kereszténységben a klerus nem különült el a laikusoktól, és nem volt szükség világmegtagadó, zárt szerzetesi közösségekre sem. Az első 300 év homogenebb, *testvérribb közösségét* a

törvényenkívüliség és időnként az életveszély határozta meg. Mivel ez fokozottabban vonatkozott a hierarchiára, az nem kívánt kitűnni, így nem tudott máshoz, mint spirituális-morális hatalomhoz jutni. A bátrabb, radikális keresztények megvallották és terjesztették hitüket, ami többnyire vértanúságra vezetett, és fölrázta, sokkolta a pogány közvéleményt. A passzívabb keresztényeket inkább szolidaritás, szegénységük és gondoskodásuk megosztása jellemezte. Az öregek, nők és gyermekek az ekklezsia védelmét élvezték, és mivel még nem képeztek arctalan tömeget, mindenki személyesen törődhetett sorstársaival.

Honnan merítették ehhez erőt? Mindenekelőtt Mesterük tanításaiból, életéből és halálából, illetve megígért visszatérésének reményéből vagy a végítélet elégtételéből. A Mester tanításainak dogmatikai rendszerezése majd a birodalmi nagyegyház dolga lesz, bár fegyelmi és hitbeli problémákkal már a korai helyi zsinatok is foglalkoztak. A teológia feladata ebben az időben nem az volt, hogy kötelező dogmákat írjon elő, hanem inkább az, hogy lebontsa a hit útjában álló akadályokat. Az ökeresztény hitvallások és liturgiák sokasága arról tanúskodik, hogy bár a *teológiai, és ezen belül a krisztológiai nézetek szintén sokfélék voltak*, mégis megfértek egymás mellett a külső veszély és a belső szolidaritás légkörében. A nagy hitviták majd az államegyház egyetemes és kötelező érvényű zsinatai körül dúlnak, a presztízs, a türelmetlenség és a szeretetlenség hatására. Ha nem kell is mindenben idealizálni a korai kereszténységet, mindenesetre sokat tanulhatunk tőle a jövő zsugorodó keresztény körei, ha az egykori mennyiséget minőségre szeretnék váltani.

Ebben a folyamatban különösen két dolog lesz fájdalmas a mai egyházi tudat számára: a klerikalizmus csökkentése és a karizmatikuság elismerése, a szervezett, bürokratikus intézmény redukálása és megszüntetése, valamint az eseményekből olvasó, Istentől tanított profetizmus újjászületése, dogmatikus korlátok helyett a Szentlélek szabad vezetése. Mindez ma anarchiának tűnhet, amint az ókori politeista világ sem értette, hanem ateistának bélyegezte a fiatal kereszténységet. Az egyház valószínűleg csak nagy veszteségek árán fogja megérezni a közvetlen istenuralom erejét. Ebben a fájdalmas átminősülésben az egyházi vallásosság már sehol sincs előnyös helyzetben, sőt, minél nagyobb intézményekkel rendelkezik, annál kevésbé. A gyöngé, megosztott, periferiális magyarországi vallásosság viszont akár a változások élére is kerülhet, mert Istennél az utolsókból is lehetnek elsőek.